

політики в період німецької окупації (1941–1944 рр.) // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9. – Ч. 2. – К., 2005. – С. 327–334.; Войцеховський Ю. Київ в роки війни // Історія в школі. – № 9–12. – 2002;

Кучерук О.С. До історії мистецького життя у Києві за німецької окупації // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9. – Ч. 2. – К., 2005. – С. 241–252.

13. Хорошунова І.О. Київські записки (Фонди НМІВВВ. – КВ-77379. – Д-14973.); Малаков Д.В. Київ. 1941–1943. Фотоальбом., К., 2003; Малаков Д.В. Київ. 1939–1945. Post scriptum / Д.В. Малаков. – К.: Варто, 2009. – 224 с.; Малаков Д.В. Кияни. Війна. Німці / Д.В. Малаков. – К.: Амадей, 2008. – 364 с.

14. Коваль М.В. Політика проти історії: українська історична наука в Другій світовій війні і перші повоєнні роки / М.В.Коваль // Укр. іст. журн. – 2002. – №1. – С.3-26.

15. Музей-Архів Переходової доби. Пофондовий путівник / І. Дивний (відп. ред.), К., 2002. – С. 9.

16. Музей-Архів Переходової доби. Пофондовий путівник / І. Дивний (відп. ред.), К., 2002. – С. 7.

17. Коваль М.В. Доля української культури за “нового порядку” // УІЖ. – 1993. – № 11–12. – С. 33; Верба І. Олександр Оглоблин: життя і праця в Україні / І. Верба. – К.: НАНУ, 1999. – С. 259.

18. Антонюк Н.В. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939-1944 рр.), Л., 1997. – 232 с.

Аннотация

В статье освещается работа Музея-Архива переходного периода как научно-исследовательского и пропагандистского центра, на фоне которого выполнялись научные исследования украинской историографии.

Ключевые слова: «Музей-Архив переходного периода», пропагандистская деятельность, выставки, идеологическое давление.

Annotation

The article highlights the work of «Kiev Archive Museum of Transitional Period» as a research and advocacy focus on the background of the research performed by Ukrainian historiography.

Keywords: «Kiev Archive Museum of Transitional Period», advocacy, exhibitions, ideological pressure.

УДК 94(477) «19»:323.15=112.2

**Роман Мотрич
(Київ)**

**ПРОКОМУНІСТИЧНІ МАСОВІ ДОБРОВІЛЬНІ ТОВАРИСТВА У
СЕРЕДОВИЩІ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ У 1920-ТІ – НА
ПОЧАТКУ 1930-Х РР.**

В статті на основі аналізу архівних документів, періодичної преси та монографічної літератури розглядається діяльність пробільшовицьких масових добровільних товариств серед національних меншин Української СРР в 1920-ті роки. Визначаються особливості залучення товариств до процесів пов'язаних з радянізацією різних національних груп України і їх інтеграцією до більшовицького суспільства, яке будувалось в зазначений період.

Ключові слова: Національні меншини, масові добровільні товариства, радянізація, атеїстична пропаганда, клерикалізм.

На початку нового тисячоліття одне з пріоритетних місць серед суспільствознавчих наук зайняли етнонаціональні проблеми. Їх актуальність та багатоаспектність зумовили зростання інтересу з боку істориків, етнологів, філософів, соціологів до всього, що лежить в основі міжнаціональних відносин. Особливо активного дослідження потребують питання міжнаціональних відносин в Українській СРР в період становлення в ній більшовицького тоталітарного режиму.

Намагаючись осмислити минуле, історики дедалі частіше починають звертатися саме до проблематики національних відносин 20-30-х рр. ХХ ст. Цей, відносно короткий у хронологічному відношенні період, був дуже насиченим подіями і явищами в соціально-економічному, громадському, політичному та духовно-культурному житті національних груп України. На основі багаторічного досвіду переосмислюються традиційні теми, що вимагають більш ґрунтовного вивчення, науково виважених підходів та об'єктивних оцінок, й досліджуються нові, обійдені увагою історіографії попередніх періодів. Серед таких тем особливо важливе місце посідає проблематика добровільних товариств, що були яскравими виразниками національних та суспільно-культурних потреб різних етнічних груп у зазначений період.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених періоду 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст., тема масових пробільшовицьких громадських об'єднань не знайшла свого відображення у спеціальних історичних наукових дослідженнях. А тому існує об'єктивна необхідність дослідження історії громадських організацій які функціонували в місцях проживання національних меншин України та їх залучення компартійними органами до процесів радянізації національних груп.

Метою статті є особливості використання масових громадських об'єднань у кампаніях організованих компартійним режимом з метою

інтеграції національних громад Української СРР до більшовицького суспільства держави «диктатури пролетаріату».

У 1920-х роках в Україні, як і на всій території Радянського Союзу, компартійними органами формується мережа різнопланових добровільних товариств, які формально не ставили собі за мету захист професійних чи класових інтересів громадян. Членство в цих товариствах не вимагало від представників національних меншин визначеного рівня освіти або кваліфікаційного рівня.

Їх поява і діяльність була виявом громадської ініціативи, водночас, якщо зважати на ідеологізацію всіх сфер суспільного життя, мала явно виражений пропагандистський характер як свідчення турботи партії про народ. Саме цим пояснюється масовий характер товариств, оскільки процес їх створення супроводжувався відповідною політичною кампанією і носив агітаційно-ударний, масовий характер.

Взагалі ж, діяльність добровільних товариств мала великий вплив на різні групи населення республіки. Головною метою товариств була допомога державі та суспільству в створенні матеріально-технічної бази соціалізму, вирішенні завдань культурного будівництва тощо. Важливою характеристикою діяльності добровільних товариств була їх узгодженість з роботою державних органів, а також співробітництво з іншими громадськими організаціями - профспілками, комсомолом - при проведенні тих чи інших заходів.

Одразу після жовтневого перевороту партійні органи влади стали активно розробляти програму з ліквідації неписьменності. 26 грудня 1919 року було видано декрет Раднаркому РРФСР «Про ліквідацію неписьменності серед населення Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки». В ньому ставилося завдання залучити все населення республіки у віці від 8 до 50 років, яке не вміє читати й писати, до навчання грамоті на рідній чи російській мові за бажанням. [3, с.50] Питанням ліквідації неписьменності мали займатися всі без виключення провладні громадські об'єднання, від профспілок та кооперації до жіночих та молодіжних добровільних товариств. Для контролю за їх діяльністю 19 липня 1920 року була створена Всеросійська Надзвичайна комісія по ліквідації неписьменності, а також її відділення на місцях. [4, с.239]

На території Української СРР подібні завдання були про дубльовані прийнятою РНК УСРР постановою від 12 червня 1921 року «Про боротьбу з неписьменністю». [8, с.254]

Для реалізації наміченої програми владні органи мали створити 1400 пунктів лікнепу і 4500 шкіл для малописьменних. Поставивши ці грандіозні завдання, держава, однак, не подбала про необхідну для них матеріальну базу. Тому плани з ліквідації неписьменності в Україні зривалися впродовж кількох років. Так, у 1925-26 навчальному році було виконано лише 52% від запланованого. [2, с.86]

На допомогу компартійним органам 2 листопада 1923 року було створено добровільне товариство «Геть неписьменність». На першому засіданні засновники товариства обрали тимчасове правління та прийняли статут організації. [9, с.82]

Статут українського товариства було затверджено 1 грудня 1923 року. Організаційне оформлення товариства тривало протягом 1924 року. Створювалася республіканська мережа організації, визначались джерела фінансування та повноваження комісій. В березні 1927 року відбувся перший Всеукраїнський з'їзд товариства. На якому товариство стало основним керівником та реалізатором програми з ліквідації неписьменності.

Товариство активно співпрацювало у питаннях створення шкіл та лікнепів з місцевими органами влади. Так, у німецьких колоніях у 1925-1926 навчальному році діяла 101 школа для малописьменних і 91 лікнеп. А вже у 1929-30 навчальному році освіту здобували 9 239 колоністів. [2, с.87]

Першочергова увага з боку новоствореного товариства була направлена на здійснення під гаслом ліквідації неписьменності серед національних меншин кампаній з політичного виховання неписьменних, а також різного роду агітаційних акцій. Головним завданням створеної товариством мережі хат-читалень, клубів, сільських будинків, бібліотек було проведення агітаційно-масової роботи, формування активу, який би організовував підтримку радянській владі, здійснення масового виховання населення в дусі класової ідеології.

У національних селах товариство на кінець 20-х рр. ХХ ст. створило мережу культурно-освітніх закладів. В Україні працювало 53 єврейські, 12 польських, 6 латиських, 1 чеський робітничий клуби, 56 німецьких, 19 єврейських, 19 болгарських сільських будинків культури; 163 німецькі, 86 польських, 57 єврейських, 28 болгарських, 3 чеські, 1 вірменська хата-

читальня; 83 німецькі, 47 єврейських, 40 польських, 7 чеських бібліотек. [11, с.140]

Протягом 1927-1930 рр. чисельність сільбудів у німецьких селах зросла з 77 до 200, а хат-читалень - 199 до 255. Крім цього товариство утримувало 19 сільських бібліотеки. [2, с.88]

На середину 1920-х років у болгарських районах діяло 19 сільбудів, 26 хат-читалень, 30 бібліотек. [16, с.125]

На території Великої Волині товариство створювало мережу національних лікнепівських закладів. Так, в польських селах Житомирської округи працювало 45 хат-читалень, у трьох партійних школах навчання здійснювалось польською мовою. З 234 хат-читалень Житомирщини – 35 вели роботу німецькою мовою, функціонувала німецька партійна школа.[18]

Новостворена мережа культурно-освітніх установ розглядалася партійними органами як осередки політико-масової та пропагандистської роботи як в місті так і на селі.

До програм пов'язаних з зміною світоглядних поглядів національних меншин залучались і кооперативні об'єднання, які розглядалися компартійними органами як дієвий засіб залучення національних меншин до активної громадської діяльності. При кооперативах створювались осередки масових громадських організацій та добровільних товариств, зокрема, Тсоавіахім, «Геть неписемність», «Войовничий безвірник», «Друзі дітей», МОПР та інші. Осередки громадських об'єднань «... виховувати кустаря, як активно свідомого громадянина Радянської країни, який бере участь у її зміцненні.». [7, арк.35] При кооперативах спільно з товариством «Геть неписемність», «Войовничий безвірник» створювались національні клуби та хати-читальні. Так, у Волинській губернії діяли клуби кустарів Житомира, Володар-Волинська, Новоград-Волинська. [6, арк. 20]

У великих містах робота товариства з ліквідації неписемності здійснювалась у робітничих, національних та районних клубах. Головним завданням клубів була організація робітничих мас навколо політосвітньої роботи. Масова робота в клубах виявлялася в проведенні мітингів, лекцій, доповідей, концертів, спектаклів і т. ін. Зміст клубної роботи полягав у підготовці і підготовці і проведенні різних громадсько-політичних кампаній, у розповсюдженні знань з політичної і професійної грамоти, а також формуванні нового більшовицькі налаштованого робітника. Так, у Харкові існувала ціла мережа національних клубів. Найчисельніші з них мали свої

видавничі органи (болгарська газета «Серп і Чук», єврейська «Дер Штерн», німецька «Дас Ное Дорф»). У міжнародному «Балканському клубі» діяла болгарська, сербська, бессарабська, грецька секції. [11, с.141]

Одеський центральний інтернаціональний клуб імені Карла Маркса був створений в лютому 1924 р, при ньому ж працювала Балканська комуністична федерація, що налічувала 30 болгар і 10 південних слов'ян. У травні 1924 р. при клубі існували німецька, польська, молдавська і латиська секції, а в січні 1925 р. – болгарська, яка налічувала 204 члени. Клуб обслуговував також народності сходу, які проживали в Одесі (вірмен і греків). До кінця 1925 р. Одеський клуб нараховував 1550 членів. В 1926 р. Інтернаціональний клуб вже обслуговував 12 національностей: вірмен - 229 чоловік, болгар - 204, угорців – 29, латишів – 104, литовців – 87, молдаван – 192, німців – 270, поляків – 316, італійців – 5, татар – 69, греків – 20, південно-словенців – 25. Всього членів клубу нацменшин було 1556 чоловік. Відвідування складало 10 тисяч чоловік на місяць, що говорило про велику популярність клубу і зацікавленість робітників в політосвітній роботі. [14, с.124]

Подібні до Одеського клуби існували в Єлисаветграді – Центральний робітничий клуб, в Миколаєві – Клуб нацменшин, в Херсоні – польський національний клуб, а також у великих національних селах Тернівка та Гопри.

Особливою прихильністю населення користувався польський робітничий клуб імені Ю. Мархлевського м. Миколаєва. Лекції «Про участь поляків у соціалістичному будівництві», «Про національну політику», «Про білий терор у Польщі», які читалися польською мовою, слухали від 30 до 120 осіб. Освітня робота клубу включала також організацію роботи гуртків: крою та шиття, драмгуртка, домоведення. Певне місце відводилось відпочинку та розвагам: хоровому співу, іграм, літературним читанням, народній музиці, вечорам самодіяльності тощо. Аналогічний, але менший за чисельністю польський клуб був створений у Херсоні. [13, с.302]

Активно у 1920-ті роки працював у Житомирі польський робітничий літній клуб ім. Ст. Ланцуцького. [17] На 1929 рік при клубі функціонували драматичний, хоровий, музичний, спортивний та стрілецький гуртки. Постійно виходили номери «живої газети» «Мухар». [5, арк. 18] Клуб співпрацював у плані проведення антирелігійних та пропагандистських вечорів з польською антикатолицькою секцією при окружній раді товариства

Безвірників. Тільки протягом 1929 року антирелігійні вечори проводились у клубі щомісяця. [5, арк. 18]

Два польських робітничих клуби функціонували у Проскурові та Вінниці. До Вінницького клубу записалися 65 чоловік. При ньому працювали спортивна, хорова, драматична та науково-природнича секція. Всього на початку 1924 року на Поділлі працювало 19 польських драматичних гуртки. Існували 5 гуртків-серповців, на засіданні яких обговорювалися та пропагандувалися матеріали радянського часопису «Серп», що виходив польською мовою. [15, с.47]

Одночасно з клубами товариства «Геть неписьменність» діяли і культурні установи інших вже національних товариств. Так, у Харкові діяли польське культурно-просвітницьке товариство «Праца» та культурно-просвітницька організація «Вірменська колонія». У Києві як культурно-просвітницьке товариство існував «Будинок народів Сходу», який об'єднував представників кількох національностей. [11, с.141]

У Києві та Харкові працювала і громадська організація «Дім народів Сходу». При ній працювала бібліотека, де було зібрано 870 книг різними мовами. Випускалися стіннівки на вірменській, асирійській, тюрсько-татарській та грузинській мові. Дім займався розповсюдженням літератури та підручників мовами національних меншин. На квітень 1925 року громадська організація об'єднувала 359 вірмен, 260 асирійців, 120 китайців, 80 греків, 70 грузин, 75 турок, 75 персів, 30 корейців, караїмів та інших. [1, с.29]

У національних селах товариство «Геть неписьменність» пропагандистку та культурно-освітню роботу здійснювало за допомогою радіо та кіномережі. Яка б дозволила б нести «комуністичне мистецтво» у найвіддаленіші села та пропагувати соціально-економічну і культурну політику партії та держави. Радіофікація національних сіл почалася з другої половини 1920-х років. У 1925 р. в Одесі було налагоджено радіомовлення єврейською, німецькою та болгарською мовами. 1927 р. у Вільшанському районі працювала одна кіноустановка, планувалось відкрити в травні 1927 р стаціонарний кінотеатр. [12, с.89]

У 1932 році у польських селах діяло 95 стаціонарних і 264 пересувних кіноустановок, у прокаті було 14 фільмів із польськими титрами, здійснювалась радіофікація населених пунктів. [10, с.219]

Процес радянзації культурно-національного життя мав суперечливий характер. З одного боку, він з інтересом сприймався національними

меншинами, особливо молоддю, оскільки культурно-освітні установи, особливо на селі, стали осередками дозвілля, відпочинку, розвитку художньої самодіяльності. З другого боку, шаблонізація осередками товариства своїх форм і методів роботи, викорінення з діяльності національних клубів і бібліотек національного змісту, контроль за репертуаром аматорських колективів викликали спротив серед національно-свідомого населення.

Матеріали періодики досліджуваного періоду переповнені інформацією щодо незадовільної роботи хат-читалень, червоних кутків, бібліотек у національних населених пунктах. У кореспонденції сількора про хату-читальню в селі Василівка Мархлевського району говориться коротко і конкретно: вона абсолютно нічого не робить. Навіть вчителі й актив не знають, де знаходиться хата-читальня, у ній не було газет і книг польською мовою. У селах Медведівської та Паранинської сільрад Ємільчинського району не було хат-читалень, ані бібліотек, а місцеве керівництво виявило байдужість щодо переобладнання чи будівництва приміщень для закладів культури. Загалом у понад половині польських населених пунктів були відсутні культурно-освітні установи, а наявні в інших селах украй слабо забезпечувалися національною літературою, періодикою, відчувалася гостра нестача організаторів художньої самодіяльності.[10, с.219-220]

Починаючи з літа 1929року товариство «Геть неписьменність», фактично, повністю переймає на себе справу поширення писемності серед національних меншин Української СРР. У 1933 році поступово робота товариства у національних районах та селах поступова згортається. Згідно з постановою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 16 січня 1936 року товариство було ліквідовано. А повноваження і завдання товариства передавалися місцевих органам влади.

Джерела та література

1. Букач В.М. Национальные меньшинства и политика советского правительства в 1921-25 г. / В.М. Букач. – Одесса, 1999. – 31с.
2. Васильчук В.М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XX ст.). - Монографія. / В.М. Васильчук. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2004. – 341с.
3. Декреты Советской власти. – М., 1975. – Т.7.
4. Декреты Советской власти. – М., 1978. – Т.9.
5. Державний архів Житомирської області. – Ф.п.85. – Оп.1. – Спр.648.
6. Державний архів Житомирської області. – Ф.р.326. – Оп.1. – Спр.250.
7. Державний архів Житомирської області. Ф.р.326. – Оп.1. – Спр.254.
8. Зібрання постанов уряду УСРР. – 1921. – №9.

9. Зубалій О.Д. Комуністична партія – організатор співробітництва радянських республік у ліквідації неписьменності і малописьменності серед трудящих (1922-1937 рр.) / О.Д. Зубалій // Український історичний журнал. – 1988. – №12. – С. 79-86.
10. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / О. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
11. Лойко Л.І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність / Л.І. Лойко. – К.: поліграфічний центр «Фоліант», 2005. – 634с.
12. Мельник Н.І. Національно-культурний розвиток болгарської меншини України в 20 – 30-х рр. ХХ ст. / Н.І. Мельник: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1996. – 189 с.
13. Міронова І. Культурно-освітній розвиток польського населення Півдня України в 20-30-ті роки ХХ ст. / І. Міронова // Поляки на Півдні України. Історія та сьогодення. Збірка наукових праць. / за редакцією В. Бонусяк – Т.1. Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 328с
14. Міронова І.С. Культура національних меншин Півдня України в 20-30-ті роки ХХ століття. / І.С. Міронова: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Миколаїв, 2003. – 194 с.
15. Нестеренко В.А. Розвиток освітніх та культурницьких закладів національних меншин на Поділлі в 20-ті роки ХХ ст. / В.А. Нестеренко // Національні меншини Правобережної України. Історія і сучасність. Науковий збірник. Серія «Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині». – Т.18. (під редакцією М.Ю. Костриці) – Житомир, 1998. – С.47-49.
16. Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918-1939 рр. / В. Павленко. – К.: НАН України ін-т історії України, 1995. – 224 с.
17. Радянська Волинь. 1930, 15 липня.
18. Радянська Волинь. 1929, 1 травня.

Аннотація

В статтє на основе анализа архивных документов, периодической печати и монографической литературы рассматривается деятельность массовых добровольных обществ среди национальных меньшинств Украинской ССР в 1920-е годы. Определяются особенности привлечения обществ к процессам связанных с советизацией разных национальных групп Украины и их интеграцию в большевистское общество, которое создавалось в данный период.

Ключевые слова: Национальные меньшинства, массовые добровольные общества, советизация, атеистическая пропаганда, клерикализм.

Annotation

In the article on the basis of the archived documents analysis o, periodic press and monographic literature activity of procommunist mass voluntarily societies is examined among the national minorities of Ukrainian SSR in 1920th. The special features of bringing in such societies to the sovietization processes of different national groups in Ukraine are determined and their integration to bolshevist society that was built in a marked period.

In the article the special features of use the mass public associations are examined in campaigns organized by the Communist Party mode with the aim to integrate the national communities of Ukrainian SSR to bolshevist society of the state of "the proletariat dictatorship".

In 1920th in Ukraine, as well as on all territory of the Soviet Union, The Communist Party organs formed the network of various voluntarily societies that formally did not put an aim to itself defense of professional or class interests of citizens. The activity of voluntarily societies had large influence on the different groups of republic population. The primary objective of societies was a help to the state in creation of material and technical base of socialism, decision of tasks of cultural building and others like that. Important description of voluntarily societies activity was their co-ordination with work of public organs, and also collaboration with other public organizations - trade unions, komsomol - during realization of those or other events.

The process of cultural-and-national life sovietization had contradictory character. From one side, it was perceived with interest by national minorities, especially by young people, as cultural-and-educational establishments, especially in villages, became the cells of leisure, rest, development of artistic independent activity. From the other side, patterning by society their forms and methods of work, eradication cells from activity of national clubs and libraries of national maintenance, control after the repertoire of amateur collectives was caused resistance among a nationally-conscious population.

Keywords: National minorities, mass voluntarily societies, радянiзацiя, atheistic propaganda, clericalism.

УДК 94:323.281(=411.16) «19»

**Придибайло Ольга
(Київ)**

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ЄВРЕЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ В 20 – 30-ТІ РОКИ ХХ СТ.

У статті аналізується історіографія та стан єврейської національної меншини в Україні в 20 – 30-ті рр. ХХ ст. Розглядається її історичний розвиток, соціально-економічне та культурне становище. На основі різнопланових джерел проводиться аналіз національної політики з боку радянської держави. Подається характеристика репресій, яких зазнало єврейське населення УРСР.

Ключові слова: єврейська національна меншина, перепис населення, національна політика, репресії.

Єврейська етнічна група займала одне з перших місць за кількістю представників. Наразі незаангажоване висвітлення її історичного шляху на території Української держави є одним з актуальних напрямків історичної науки та міжнародного співробітництва.